

ŚW. JAN CHRYZOSTOM
MOWY
DO ANTIOCHEŃCZYKÓW
O POSĄGACH

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO

ŚW. JAN CHRYZOSTOM

MOWY
DO ANTIOCHEŃCZYKÓW
O POSĄGACH

Przekład i komentarz
JAN ILUK

Mojemu wnukowi, także Janowi
Jan Iluk

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2017

Recenzent
ks. prof. dr hab. Augustyn Eckmann

Redaktor Wydawnictwa
Maria Mosiewicz

Projekt okładki, stron tytułowych
Andrzej Taranek

Skład i łamanie
Marek Smoliński

Publikacja sfinansowana z działalności statutowej Wydziału Historycznego
Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-587-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824
Sopot tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl

www.wyd.ug.edu.pl
Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Spis rzeczy

Wstęp	VII
Antypodatkowa rebelia	VII
Przebieg wydarzeń w Antiochii (między 25 lutego a 25 kwietnia 387 r.)	IX
Tragedia miasta w ujęciu Jana Chryzostoma	XI
Kolejność wygłoszenia homilii	XV
<i>Mowy o posągach</i> w bizantyjskich eklogach Teodora Dafnopaty	XXI

Mowy do Antiocheńczyków o posągach

Mowa pierwsza	1
Mowa druga	20
Mowa trzecia	37
Mowa czwarta	54
Mowa piąta	66
Mowa szósta	82
Mowa siódma	96
Mowa ósma	103
Mowa dziewiąta	110
Mowa dziesiąta	119
Mowa jedenasta	129
Mowa dwunasta	138
Mowa trzynasta	149
Mowa czternasta	157
Mowa piętnasta	168
Mowa szesnasta	179
Mowa siedemnasta	191
Mowa osiemnasta	202
Mowa dziewiętnasta	211
Mowa dwudziesta	222
Mowa dwudziesta pierwsza	237

Przykłady figur retorycznych i ich miejsce w <i>Mowach o posągach</i>	249
Bibliografia	256
Indeks biblijny	262
Indeks imion i nazw geograficznych	266
Indeks rzeczowy	268
Wykaz skrótów	281

Umierający sofista Libaniusz, na zapytanie przyjaciół,
kto go teraz zastąpi, podobno odpowiedział:
„Jan, o ile go jeszcze nie zagarnęli dla siebie chrześcijanie”.
Sozomen, *Historia Kościoła*, VIII, 2.

Wstęp

Antypodatkowa rebelia

Wśród setek homilii Jana Chryzostoma szczególne miejsce zajmuje seria „XXI mów do Antiocheńczyków o posągach”¹. Rok po wyświęceniu na prezbitera Antiochii (w 386 r.) okoliczności zmusiły młodego kapłana, aby z ambony Starego Kościoła wzywać wiernych do zachowania spokoju i wstrzeźliwości wobec decyzji cesarza. Ledwie rozpoczął walkę z antiocheńskimi anomejczykami i judaizantami, gdy w lutym 387 r. stanął wraz z innymi kapłanami i biskupem Flawianem przed jeszcze trudniejszym egzaminem². Tym razem antiocheński Kościół znalazł się pomiędzy zbuntowanym miastem i rozsierdzonym cesarzem. Kapłani, wiedząc kto zawinił, musieli uspokoić mieszczan, tłumacząc zarazem, że w takich wypadkach ostre sankcje Konstantynopola są w pełni uzasadnione. Mieszczanami zajął się Chryzostom, a do Konstantynopola pojechał biskup Flawian, aby tam prosić cesarza Teodozjusza o złagodzenie zadekretowanych kar.

¹ Najobszerniejszy komentarz do homilii znajdziemy w pracy: F. van de Paverd, *St. John Chrysostom: the Homilies on the Statues*, Rome 1991.

² Jak pracowitym dla Jana Chryzostoma był 387 rok, niech świadczy wykaz pism i homilii powstałych w tym czasie: *De consubstantiali* (PG 48, 755–768; CPG 4320); *De petitione matris filiorum Zebedaei* (PG 48, 767–778; CPG 4321); *In quatruiduanum Lazarum* (PG 48, 779–784; COG 4322); *De Christi precibus* (PG 48, 783–796; CPG 4323); *Aduersus Iudaeos orationes* 2–8 (PG 48, 857–942; CPG 4327); *In kalendas* (PG 48, 953–962; CPG 4328); *De Lazaro conciones* 1–7 (PG 48, 963–1054; CPG 4329); *Ad populum Antiochenum homiliae* 1–21 (PG 49, 15–222; CPG 4330); *De baptismo Christi* (PG 49, 363–372; CPG 4335); *De resurrectione mortuorum* (PG 50, 417–432; CPG 4340); *In s. Lucianum martyrem* (PG 50, 519–526; CPG 4346); *De s. hieromartyre Babyla* (PG 50, 527–534; CPG 4347); *In Iuuentinum et Maximum martyres* (PG 50, 571–578; CPG 4349); *De decem milium talentorum debitore* (PG 51, 17–30; CPG 4368); *In illud: „Si esurierit inimicus”* (PG 51, 171–186; CPG 4375); *De elemosyna* (PG 51, 261–272; CPG 4382); *In illud: „Habentes eundem spiritum”* (PG 51, 271–302; CPG 4383); *In illud: „Utinam sustineretis modicum”* (PG 51, 301–310; CPG 4384); *In illud: „Vidua eligatur* (PG 51, 321–338; CPG 4386); *De Anna sermones* 1–5 (PG 54, 631–676; CPG 4411); *De Davide et Saule homiliae* 1–3 (PG 54, 675–708; CPG 4412); *Expositiones in psalmos* 41 (PG 55, 39–498; CPG 4413.2); *„Undecim novae” homilia* 12 (*Filius ex se nihil facit*) (PG 56, 247–256; CPG 4441,12); *Ad illuminandos catechesis* (PG 49, 223–232; CPG 4460).

Poszło o podatki. Odbudowując po klęsce pod Adrianopolem (9 sierpnia 378 r.) siłę wschodnich garnizonów, cesarz zażądał od kilku miast na Wschodzie ponownej zbiórki pieniędzy, zwłaszcza od kupców i miejscowego establishmentu (*collatio lustralis i aurum coronarium*)³. W Antiochii dekret Teodozjusza o nowych podatkach ogłoszono 25 lub 26 lutego 387 r., na kilka dni przed rozpoczęciem Wielkiego Postu, który w 387 r. zaczynał się 1 marca. W trybunale (dikasterionie) namiestnika prowincji zapoznano z treścią podatkowego dekretu przedstawicieli różnych warstw społecznych Antiochii. Historycy nie mogą sobie do dzisiaj poradzić z pytaniami: kto i jakiego podatku miał być płatnikiem? Czy podatek nałożono na wszystkich mieszkańców Antiochii, czy tylko na niektóre ich grupy? Czy podatek miał być uiszczony wyłącznie w złotych solidach, jak informuje Libaniusz, czy też częściowo w naturze? No i wreszcie, czy uiszczenie kwoty podatku przekraczało możliwości finansowe nawet najbogatszych Antiocheńczyków? Niezależnie od właściwej odpowiedzi na te pytania, dla późniejszych wydarzeń istotne jednak było to, że wiadomość o nowym poborze podatków rozeszła się błyskawicznie po mieście. Miasto oszalało. Sozomen w swojej *Historii Kościoła* odnotował ten fakt, pisząc: *w tym okresie z uwagi na potrzeby wojenne urzędnicy (...) postanowili ściągnąć od podatników nieco większe daniny niż zazwyczaj. Zbuntowana z tego powodu ludność Antiochii Syryjskiej poobalała posągi cesarza i jego małżonki, po czym zarzuciwszy na nie pętle włókna je po ziemi, miotając żelzywe wyzwiska, na jakie oczywiście zdobyć się może wzburzone społeczeństwo*⁴.

Początkowo miejscowi kuriałowie próbowali interweniować u Celsusa, namiestnika prowincji (*consularis Syriae*), potem u biskupa Flawiana, a że tego ostatniego nie zastano w domu wieść rozeszła się po mieście i stracono kontrolę nad dalszymi wypadkami. Miasto wrzało. Nim żołnierze spacyfikowali szalejący tłum, zdążono zniszczyć jedną z term, a całą wściekłość wyładowano, rozbijając posągi cesarza i jego rodziny. Jak donosi Libaniusz, po południu tego samego

³ Najnowsze w języku polskim komentarze nt. antiocheńskiego buntu znajdziemy w pracach: P. Filipczak, *Bunt i niepokoje w miastach wczesnego Bizancjum (IV wiek n.e.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2009, s. 81–100; P. Szczur, *Rewolta podatkowa w Antiochii (387) w świetle przekazów Jana Chryzostoma i Libaniasza. Retoryka i fakty historyczne*, „Roczniki Historii Kościoła” LVI (2009), s. 49–75.

Ważnymi, oświecającymi przyczyny buntu, jego przebieg, reakcję władz cesarskich i zaangażowanie antiocheńskich kapłanów, pozostają nadal prace: R. Browning, *The riot of A.D. 387 in Antioch. The role of the theatrical clagues in the later empire*, „The Journal of Roman Studies” XLII (1952), s. 13–20; D. French, *Rhetoric and the rebellion of A.D. 387 in Antioch*, „Historia” XLVII (1998), s. 468–484. H. Leppin, *Steuern, Aufstand und Rhetoren: Der Antiochener Steueraufstand von 387 in christlicher und heidnischer Deutung* [w:] H. Brandt (ed.), *Gedeutete Realität. Krisen, Wirklichkeiten, Interpretationen* (3.–6. Jh. n. Chr.), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999, s. 103–123; A.J. Quiroga Puertas, *Deflecting attention and shaping reality with rhetoric: the case of the riot of the statues of A.D. 387 in Antioch*, „Nova Tellus” XXVI (2008), s. 137–153.

⁴ Sozomen, *Historia Kościoła* VII, 23, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1989.

dnia wszystko uciхло⁵. Wysłannicy Komesa Orientu popędzili jednak do cesarza z opisem wydarzeń, a miejscowy sąd rozpoczął pracę, ogłaszając pierwsze wyroki śmierci. Do Konstantynopola udał się także biskup Flawian ze swoją wersją przyczyn zamieszek. Biskup, podobnie jak to czynił jego przebiter Jan Chryzostom w swoich homiliach, kierował oskarżenie w stronę „obcych”, „cudzoziemców” i „ludzi mieszanej krwi”⁶.

Antiochia zamarła w oczekiwaniu na werdykt cesarza. Jako że spodziewano się najgorszego, mieszkańcy w przerażeniu uciekali z miasta. Po dwóch tygodniach, 15 marca, przybyli wysłannicy cesarza – Ellebich, głównodowodzący na Wschodzie i Cezariusz, naczelnik administracji państwowej. Akt drugi dramatu rozpoczął się 17 marca. W dikasterionie wysłuchano cesarskiego wyroku, po czym rozpoczął pracę trybunał, któremu przewodniczyli przybysze ze stolicy. Zebrani dowiedzieli się, że cesarz ukarał wszystkich mieszkańców, odbierając miastu godność metropolii, zamykając teatr, łaźnie i hipodrom, a także wstrzymując rozdawnictwo żywności. Na karę śmierci skazywał niektórych kuriałów i wielu bezpośrednich sprawców. Trybunał musiał jednak pracować w niespotykanych warunkach. Oto, na chwilę przed przystąpieniem do rozpatrywania spraw, do budynku weszli mnisi, którzy zjawili się w mieście, opuszczając swoje górskie pustelnie. Pojawiwszy się przed wysłannikami cesarza zażądali odroczenia wykonania wyroków. Według nich ostateczną decyzję powinien podjąć cesarz. Cezariusz przystał na tę prośbę, którą po kilku dniach osobiście zawiózł do Konstantynopola. Skazani w więzieniu oczekiwali na decyzję cesarza. Kiedy nadeszła, miasto dowiedziało się, że Teodozjusz puszcza w niepamięć przewinienia Antiochii, uwalnia miasto od nałożonych sankcji, a kuriałom daruje kary.

Przebieg wydarzeń w Antiochii (między 25 lutego a 25 kwietnia 387 r.)⁷

25 lub 26 lutego 387 r. – w trybunale namiestnika odczytano decyzję cesarza Teodozjusza I o nałożeniu na Antiocheńczyków nadzwyczajnego podatku (*superindictio*).

Wybuch rebelii, w czasie której:

1. przeprowadzono nieudany atak na pałac namiestnika prowincji,
2. rozbito drewniane portrety i posągi cesarza Teodozjusza I i jego rodziny,

⁵ Libaniusz, *Mowa* 22, 9.

⁶ Jan Chryzostom, *Mowa* II, 3; III, 1.

⁷ W opracowaniach nt. buntu Antiocheńczyków nie ma ustalonego jednego kalendarium wydarzeń. Przyjąłem, że najbardziej prawdopodobny jest ten, który można zbudować na podstawie tych prac: Paverd F. van de, *St. John Chrysostom, the Homilies on the Statues...*, s. 15–160; Filipczak P., *Bunt i niepokoje w miastach wczesnego Bizancjum*, s. 81–100.

3. zniszczono wyposażenie miejskich łaźni,
 4. podpalano domy miejskich urzędników.
- W obawie przed rozprzestrzenieniem się pożaru na całe miasto, weszły do niego oddziały luczników, którymi dowodził komes Wschodu. Przed wieczorem tego dnia miasto się uspokoiło.
- 27 lutego – biskup Flawian wyjeżdża do Konstantynopola na spotkanie z cesarzem Teodozjuszem I.
- od 27 lutego do 14 marca – komes Wschodu, oczekując na dekret cesarza, rozprawia się ze schwytanymi rebeliantami, skazując ich na tortury i karę śmierci. W obawie przed wyrokami komesa i nieznanym jeszcze wyrokiem cesarza, większość Antiocheńczyków opuszcza miasto.
- ok. 6 marca – spotkanie (w połowie drogi z Antiochii do Konstantynopola) biskupa Flawiana z jadącymi do Antiochii cesarskimi komisarzami.
- ok. 10 marca – biskup Flawian przyjeżdża do Konstantynopola i zapoznaje cesarza z zajściami w Antiochii.
- 13/14 marca – na wieść o otoczeniu miasta przez wojsko wybucha panika w mieście.
- 15 marca – do Antiochii przyjeżdżają cesarscy komisarze, Cezariusz i Ellebich. W budynku sądu odczytano cesarski dekret o ukaraniu zbuntowanych Antiocheńczyków:
1. Antiochia przestaje być metropolią Wschodu,
 2. zamknięte zostają termy, teatry i hipodrom,
 3. wprowadza się zakaz rozdawnictwa żywności.
- 16 marca – aresztowanie kuriałów (uwięziono większą część sześćdziesięciosobowej Rady).
- 17 marca – rozpoczyna się dwudniowy proces, w czasie którego cesarscy komisarze ogłaszają łagodne wyroki dla kuriałów oskarżonych o udział w rebelii. Tego dnia z klasztorów rozmieszczonych na wzgórzach okalających Antiochię przybywają do miasta mnisi, aby bronić oskarżonych i prześladowanych mieszkańców.
- 19/20 marca – komisarz Cezariusz wyjeżdża z Antiochii, udając się do cesarza Teodozjusza I.
- 27 marca – komisarz Cezariusz przyjeżdża do Konstantynopola i składa cesarzowi meldunek z przebiegu wydarzeń i sądowego procesu.
- 10/11 kwietnia – do Antiochii przychodzi wiadomość o cesarskim akcie wielkanocnej abolicji wobec zbuntowanego miasta. Na mocy tego aktu:
1. ulaskawiano kuriałów,
 2. przywrócono Antiochii dawne przywileje.
- Tłumy Antiocheńczyków świętują na ulicach miasta.
- 22/23 kwietnia – kilka dni przed Wielkanocą, biskup Flawian powraca do Antiochii; według Jana Chryzostoma, biskup przywiózł kopię wielkanocnej amnestii uwalniającej aresztowanych Antiocheńczyków.

Tragedia miasta w ujęciu Jana Chryzostoma

Wprawdzie wydarzenia z końca lutego 387 r. w Antiochii i ich konsekwencje mogły być za sprawą Jana Chryzostoma i Libaniasza szczegółowo opisane na kartach historii późnego antyku, to jednak nie znamy kilku podstawowych faktów. Przede wszystkim, kiedy doszło do wybuchu – 25 czy 26 lutego 378 r.? Jaki podatek cesarz nakazał zapłacić (*aurum coronarium*, *collatio lustralis*, *iugum*, czy *superindictio*), a tym samym, którzy Antiocheńczycy mieli go uiścić? Kto sprowokował zajścia: klaka teatralna, bojówki kibiców sportowych, spontanicznie zebrany tłum mieszkańców, czy oburzony establishment? W jakim stopniu antiocheńscy chrześcijanie są winni? Czy dekret o ekstraordynaryjnym podatku był przysłowiową iskrą, która doprowadziła do wybuchu gromadzącego się od dawna niezadowolenia z postępowania lokalnych władz (chęć zniszczenia rejestrów podatkowych)? Czy ogłoszenie cesarskiego aktu abolicji Antiocheńczycy powinni zawdzięczać biskupowi Flawianowi, czy cesarskim komisarzom – Cezariuszowi i Ebellichowi?⁸

Jan Chryzostom i Libanisz należeli do dwóch przeciwnych, coraz bardziej zantagonizowanych politei religijnych i światopoglądowych. Jan Chryzostom był chrześcijańskim kapłanem, Libanisz był liderem hellenistycznego środowiska intelektualistów z kręgu Drugiej Sofistyki. Choć byli świadkami zajść na ulicach Antiochii i byli blisko tych, którzy w imieniu cesarza decydowali o losie miasta, to jednak, co innego widzieli, a co ważniejsze, w swoich *Mowach* inaczej opisywali przyczyny, przebieg i konsekwencje buntu.⁹

Jan Chryzostom nie byłby absolwentem szkoły retorycznej Libaniasza, gdyby nie powiązał ze sobą okoliczności antypodatkowej rebelii z Wielkopostnymi didaskaliami, które zamierzał przekazać antiocheńskim chrześcijanom w swoich kazaniach zaplanowanych na Czterdziestnicę w 387 r. Zadanie to stało się dla niego szczególnym wyzwaniem, gdy uświadomił sobie, że antiocheński Wielki Kościół w dramatycznej dla miasta chwili wypełnia się nie tylko członkami chrześcijańskiej politei. Pierwsi skazani na śmierć, pierwsze decyzje Teodozjusza o zakazie rozdawnictw żywności oraz o zakazie wstępu do łaźni i teatrów, widok rzesz mieszkańców opuszczających Antiochię, wieści o bandach rozbójników grasujących w okolicach stolicy, a przede wszystkim, obezwładniające każdego

⁸ O możliwościach odpowiedzi na te pytania, por. P. Filipczak, *Bunt i niepokoje...*, s. 81–105.

⁹ D. Hunter, *Libanius and John Chrysostom: new thoughts on an old Problem*, „Studia Patristica”, 22, 1989, s. 129–135; D. French, *Rhetoric and rebellion of A.D. 387 in Antioch...*, s. 468–484; A. Quiroga, *La retórica de Libanio y de Juan Crisóstomo en la revuelta de las estatuas*, Salerno, ed. Helios, 2008; A.J. Quiroga Puertas, *Deflecting attention and shaping reality with rhetoric...*, s. 137–153.

W komentarzach do kolejnych *Mów o posągach* przytaczam sporo wypowiedzi Libaniasza nt. antiocheńskiej rebelii, które nie zawsze współbrzmiały z narracją prezbitera Antiochii.

oczekiwanie na cesarski wyrok, wszystko to kierowało do Wielkiego Kościoła również miejscowych niechrześcijan. Wszyscy wiedzieli, że skoro następnego dnia po zrzućeniu cesarskich posągów, Flawian, biskup nicejskiego Kościoła, udał się do Konstantynopola, aby wyjednać dla wszystkich Antiocheńczyków cesarskie przebaczenie, to tym samym jego przezbiter staje się w tych dniach niejako łącznikiem między cesarskim pałacem i miastem. Na początku 387 r. całe miasto dobrze już znało kunszt oratorski Jana, choć dopiero od roku miał prawo wygłaszać kazania. Pamiętano jego cykl pięciu kazań przeciwko anomejczykom, homilie ku czci świętych i męczenników, kazania z okazji Zielonych Świąt, Bożego Narodzenia i święta Epifanii. Jesienią 386 r. – 6 września, z okazji nadchodzącego święta Nowego Roku obchodzonego w żydowskiej politei, i przed miesiącem – w styczniu 387 r., w tym samym kościele wygłosił dwa pierwsze kazania z serii ośmiu kazań przeciwko chrześcijańskim judaizantom; kazania, w czasie których Wielki Kościół wypełniony był po brzegi Antiocheńczykami różnych wyznań¹⁰.

Jan, stając w lutym, w marcu i w kwietniu 387 r. przed gromadzącymi się w jego kościele przerażonymi współmieszkańcami, z całą mocą dowodził, że w czasie konfliktu miasta z cesarską władzą, biskup Flawian i jego Kościół są najpewniejszymi obrońcami obywateli. W Antiochii ta teza była również argumentem wspierającym biskupa Flawiana w wewnątrzchrześcijańskim sporze o biskupi prymat¹¹. W *Mowie XXI*, wygłoszonej po powrocie biskupa z Konstantynopola, nazywa Flawiana *żywym wizerunkiem Kościoła, bohaterem i obrazem Chrystusa*. Trudno nie dostrzec, że Chryzostomowe homilie *O posągach* są jedną z pierwszych udanych prób wprowadzenia do literatury światowej nowych bohaterów, jakim byli biskupi nicejskiego Kościoła. Schorowany starzec, jakim był biskup Flawian w 387 r., przemierzający z południa na północ małoazjatycki półwysep, aby w Konstantynopolu błagać władcę Imperium o łaskę dla kilkuset tysięcy miasta nad Orontesem, staje się na wieki wzorcem społecznym. Choć Jan Chryzostom użył w tym zabiegu wielu figur retorycznych, momentami był po prostu demagogiem, to jednak nie Libanusza, a jego *Mowy o posągach* są perłą nie tylko literatury chrześcijańskiej.

Antiochia mogła więc być spokojna, skoro miała takiego ambasadora w cesarskim pałacu, a jej mieszkańcy, wdzięczni za ocalenie, powinni codziennie gromadzić się w świątyni tego biskupa, słuchając tam Boskich przepowiedni

¹⁰ Na ten temat, por. J. Iluk, *Żydowska politeja i Kościół w Imperium Rzymskim u schyłku antyku*, t. I, *Jana Chryzostoma kapłana Antiochii mowy przeciwko judaizantom i Żydom*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2010, s. 15–52 (*Wprowadzenie*).

¹¹ J. Guinot, *L'histoire du siège d'Antioche relue par Jean Chrysostome. Idéalisaton ou déformation intentionnelle?* [w:] B. Cabouret, P.L. Gatier, C. Salioy (ed.), *Topoi Orient-Occident. Supplément 5. Antioche de Syrie. Histoire, image et traces de la ville antique*, Lyon: Maison de l'Orient Méditerranéen, 2004, s. 459–479; A.J. Quiroga Puertas, *Deflecting attention and shaping reality with rhetoric...*, s. 144–146.

i nakazów. Wszyscy powinni zapamiętać, mówi Jan w *XXI* i *XXII Mowie*, że Kościół jest „świętą kotwicą” (ἱερὰ ἄγκυρα), która chroniła w niebezpiecznych czasach, więc nie wolno jej porzucić nawet w czasie pokoju¹². Kościół jest także „portem”, *do którego strach wszystkich zagania, kiedy burzą oszalałe morze się rozkołysze*¹³, a co najważniejsze, jest „jedną matką nas wszystkich” (ἡ Ἐκκλησία, ἡ κοινὴ πάντων ἡμῶν μήτηρ)¹⁴, która wystraszonych i napełnionych trwogą, *przyjęła w swoje objęcie i każdego dnia pociesza, mówiąc, że korzyść mogą przynieść zarówno groźby władz, jak i oferowane tutaj pouczenie*¹⁵. Mając takich opiekunów i bezpieczne miejsca schronienia, można się odważyć, nie bacząc na zapadające wyroki przed trybunałem namiestnika prowincji, na sformułowanie polecenia:

Mieszkańcom naszego miasta nakazano zapłacić podatek, który prawdopodobnie przewyższa ich możliwości. Większą część podatku, więc nie wpłacono (...) Cesarz nakazał zapłacić podatek, więc niemożliwe jest niezapłacenie!¹⁶

Jednak motywem przewodnim tych kazań były Wielkopostne didaskalia. Skoro nastał czas Wielkiego Postu, to nie bacząc na dramatyczną sytuację, w jakiej jego wierni znaleźli się po 26 lutego 387 r., w ostrych słowach przypomina gromadzącym się na jego kazaniach, że ich styl życia daleki jest od zasad chrześcijańskiej prakseologii. Zwykle życie Antiocheńczyków – mówi – stało się antytezą życia chrześcijańskiego. Teatr i tor wyścigowy są dla nich ważniejsze od kościelnego zgromadzenia. A jeżeli do tego doda się pogańskie zamięłowanie do przesądów, pijaństwo, strojne szaty, pałace, sadzawki z rybami, to nic dziwnego, że tak wielkie nieszczęścia spadły na miasto. Każdy kto trzeźwo myśli – oświadcza w *Mowie XIII* – chyba już dostrzegł, że

ujawniła się bezsilność bogactwa, szlachetnego pochodzenia, przynależności do wyższych sfer, wstawiennictwa przyjaciół, krewnych i wszystkiego co istnieje na ziemi. Stało się tak, gdyż popełniony grzech i postępowanie wbrew prawu nie pozwalało liczyć na tę pomoc¹⁷.

Przywołując cesarski dekret o zamknięciu antiocheńskich łaźni i teatrów, kaznodzieja nie boi się zapytać zgromadzonych w Wielkim Kościele: *Czy widzicie, jak wiele pożytku zrodził strach?*¹⁸ Więcej, ma odwagę, aby powiedzieć:

Kochani, myśląc o obecnym nieszczęściu, nie uskarżajmy się i nie rozpaczajmy, ale podziwiamy inwencję Bożej mądrości. Oto, czym diabeł zamierzał zburzyć

¹² *Mowa XII*, 1.

¹³ *Mowa IV*, 1.

¹⁴ *Mowa VI*, 1.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Mowa VIII*, 4.

¹⁷ *Mowa XIII*, 1.

¹⁸ *Mowa XV*, 1.

miasto, tym samym Bóg uratował i naprawił. Diabeł, chcąc miasto zburzyć do fundamentów, skusił łamiących prawo do wystąpienia przeciwko cesarskim posągom. Natomiast Bóg to zdarzenie wykorzystał, aby dać nam lekcję godnego życia – strachem przed kaźnią wykorzeniając z nas niefrasobliwość¹⁹.

Jan Chryzostom jest kapłanem, a nie politykiem, więc w naturalny dla niego sposób przenosi do biblijnego świata antiocheńskie okoliczności przyczyn, przebiegu i konsekwencji antypodatkowego buntu²⁰. Nieszczęścia, które w 387 r. spadły na miasto zasłużone dla chrześcijaństwa, zmuszą wszystkich do opamiętania się, co w konsekwencji pozwoli powrócić do godnego życia właściwego czasom apostołskim²¹. Tak jak dramat Izraela przybliżył Żydów do Boga, tak i Antiochia, po nieszczęściach antypodatkowego buntu, zbliży się do Kościoła²². A stanie się tak za sprawą Bożej Opatrzności, która wszystko organizuje w ramach własnej mądrości (ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ πανταχοῦ πάντα μετὰ τῆς οἰκείας οἰκονομοῦσα σοφίας)²³. Od tego przeznaczenia nie można uciec, jak nie mógł przed nim uciec Jonasz, wsiadając do łodzi²⁴. Przywoływane biblijne dramaty i ich szczęśliwe zakończenia są w Wielkopostnych kazaniach z 387 r. lekarstwem, budzącym nadzieję zrozpaczonych Antiocheńczyków. Dlatego przybliżone zostały w tych kazaniach sceny z życia Hioba, tragedia i nadzieja Sodomy, zwycięstwo „trzech młodzieńców” skazanych na spalenie. W *Mowie III*, prosząc zebranych o cierpliwość i spokojne oczekiwanie na powrót biskupa z Konstantynopola, zapewnia, że podobnie jak niegdyś Estera odwiodła króla Persów od chęci zniszczenia Żydów, tak również biskup Flawian poskromi gniew cesarza.

Skoro kobieta, błagająca za Żydami, zdołała stłumić gniew barbarzyńcy, to tym bardziej nasz nauczyciel, pochodzący z takiego kościoła i interweniujący w sprawie takiego miasta, zdoła przekonać łaskawego i dobrotliwego cesarza. Jeżeli otrzymał władzę rozgrzeszania grzechów przeciwko Bogu, to tym bardziej jest władny zetrzeć i unicestwić grzechy przeciwko człowiekowi²⁵.

¹⁹ Tamże.

²⁰ L. Brottier, ujmuje to w stwierdzeniu: *Jean Chrysostome nous a conduits d'une anecdote à une épopée biblique, d'un fait divers à une réflexion sur l'économie du salut*, L. Brottier, *L'image d'Antioche dans les homélies Sur les statues de Jean Chrysostome*, „Revue des Études Grecques” CVI, 1993, s. 635.

²¹ *Mowa III*, 7: Tym razem nie postępujemy tak, jak wcześniej bywało. Kiedy nas nawiedzały częste trzęsienia ziemi, głód i posucha, przez trzy lub cztery dni żyliśmy skromnie i wstrzeźliwie, a potem wracaliśmy do dawnego (stylu). Stąd wzięto się obecne nieszczęście. Zgadzałem się, dawniej nie udało się, ale chcąc by w przyszłości nie było nowych ataków, postaramy się obecnie żyć statecznie i bogobojnie, na zawsze zachowując skromność. A czy Bóg nie mógł przewidzieć obecnych wydarzeń? Zezwolił na nie, przewidując, że przenazęni współbracia przywołają do porządku i nauczą rozumu tych, którzy Jego obrażają.

²² *Mowa XVII*, 2.

²³ *Mowa VI*, 2.

²⁴ *Mowa V*, 6.

²⁵ *Mowa III*, 2.

Kiedy dotarła do Antiochii wiadomość o wielkanocnej abolicji, jaką Teodozjusz I objął zbuntowane miasto, Jan Chryzostom triumfował²⁶. Po dwóch miesiącach od ataku na cesarskie posągi, w mieście nad Orontesem zapanował spokój. Antiochia odzyskała swoje przywileje, a jej mieszkańcy szybko zapomnieli o składanych w Wielkim Kościele przyrzeczeniach odejścia od beztroskiego stylu życia, z jakiego słynęli przed 26 lutego 387 r. Niemal w każdej z Wielkopostnych homilii kaznodzieja ostrzegał przed zbyt pochopnym sięganiem po słowa przysięgi, gdyż nie jest łatwo dotrzymać danego słowa, zwłaszcza przysięgając na imię Boga. Dziesiątki kazań i pism, które Jan poświęcił w późniejszych latach życiu codziennemu Antiocheńczyków, dowodzą, że gdy tylko minęła trwoga, hellenistyczna swoboda obyczajów powróciła na agorę, stadiony, do amfiteatrów i term. A przecież tak często wyjaśniał, że do tragedii doszło dlatego, że antypodatkowy bunt zdarzył się w mieście, które z racji swoich obyczajów przypominało Niniwę – miasto skazane przez Boga na zagładę²⁷. Szybko zapomniano o cierpieniach i ofiarach, chociaż w kazaniu wygłoszonym 16 marca, w dniu aresztowania większości kuriałów, ostrzegał, że katastrofy nie powtarzają się wówczas, jeżeli trwa pamięć o nich²⁸.

Kolejność wygłoszenia homilii

Wprowadzony do Patrologii Greckiej porządek homilii, który J.P. Migne przejął z edycji B. de Montfaucona, nie jest jedynym sposobem rozmieszczenia kazań z tego cyklu. O ile nie ma rozbieżności w rozmieszczeniu pierwszych ośmiu homilii i uznaniu, że osiemnastą jest homilia wygłoszona w związku z powrotem do Antiochii biskupa Flawiana²⁹, to dla pozostałych homilii wyznacza się różne miejsca w kolejnych edycjach. Nie chcąc wchodzić w gąszcz argumentów za i przeciw propozycjom innego porządku homilii, przyjmuję w tej sprawie ustalenia F. van de Paverda za obowiązujące dzisiaj³⁰. Cykl XXI homilii *De statu* można byłoby rozszerzyć o dwie homilie, jeżeli przyjmiemy za zasadne propozycje A. Valeviciusa³¹, który niedawno

²⁶ Wśród historyków trwa spór o to, kto miał największy wpływ na ogłoszenie cesarskiego aktu abolicji. Sądzę, że górę wziął realizm cesarza i jego otoczenia. Antiochia była zbyt ważną metropolią we wschodniej części Imperium, by nie dostrzec, że w mieście coraz bardziej chrześcijańskim najpoważniejszym dla cesarza rozmówcą jest biskup nicejskiego Kościoła. W drugiej połowie IV wieku porady niechrześcijańskich doradców, jak choćby Libaniasza, były już labedzim śpiewem antycznej retoryki; por. A.J. Quiroga Puertas, *Deflecting attention and shaping reality with rhetoric...*, s. 143–144.

²⁷ *Mowa III*, 4; *Mowa V*, 5–6.

²⁸ *Mowa XII*, 1.

²⁹ W Patrologii Greckiej jest XXI homilia.

³⁰ F. Van de Paverd, *St. John Chrysostom: the Homilies on the Statues...*, s. 205–363.

³¹ A. Valevicius, *Les 24 homélies De statu* de Jean Chrysostome. *Recherches nouvelles*, „Revue des Etudes Augustiniennes” 46, 2000, s. 83–91.

do tego cyklu dołączył dwie Wielkopostne homilie Jana Chryzostoma, dotąd nieumieszczane wśród kazań wygłoszonych w czasie Wielkiego Postu w 387 r.³² Nowością porządku wskazanego przez F. van de Pavarda było dołączenie do tradycyjnego (Patrologia Grecka) cyklu XXI homilii *De statuis* i wyznaczenia dla niej daty wygłoszenia na 21 kwietnia 387 r., tzw. *Pierwszej katechezy chrzcielnej* (Τῶν πρώην εἰρημένων)³³. W moim przekładzie nie ma jej choćby z tego względu, że istnieje już polski przekład ks. W. Kania³⁴.

Wobec tak wielu propozycji zmian w „składzie” cyklu homilii tradycyjnie nazywanych *De statuis* (Εἰς τοὺς ἀνδριάντας), zdecydowałem się przełożyć na język polski dwadzieścia jeden mów, które pojawiają się w tomie 49 Patrologii Greckiej na szpaltach od 15 do 222. Wszystkie dwudziestowieczne propozycje zmian w tym porządku zawsze odnoszą się do cyklu Montfauconta – Migne’a, jeżeli więc polski czytelnik miałby odnieść się do argumentów uzasadniających te zmiany, konieczne jest, aby mógł się zapoznać z treścią zbioru wyjściowego, a jest nim PG 49, 15–222 (CPG 4330). Jeżeli cykl homilii *De statuis* odczytujemy jako cykl homilii Wielkopostnych z 387 r., to z całą pewnością należy do nich dołączyć *Drugą katechezę chrzcielną* (Τῶν πρώην εἰρημένων; CPG 4331), którą Jan Chryzostom wygłosił w Wielką Środę tamtego roku³⁵.

Tablica synchronistyczna 21 homilii *De statuis*

Data (387 r.)	Kolejność homilii według	Poruszone kwestie
	F. van de Pavard PG 49	1. w odniesieniu do buntu, reakcji władz i Kościoła 2. motywy Wielkopostne
niedziela 21 lutego	Homilia I I ³⁶	1. Wygłoszona w Starym Kościele przed wybuchem buntu. 2. Objaśnienie 1 Tm 5, 22.
sobota 27 lutego	Homilia II II ³⁷	1. W obawie przed zemstą cesarza, przerażeni Antiocheńczycy opuszczają miasto.

³² Homilia *De decem milium talentorum debitore* (PG 51, 17–30; CPG 4368) i homilia *In Psalmum 145* (PG 55, 519–528; CPG 4415).

³³ PG 49, 231–240 (CPG 4331).

³⁴ Św. Jan Chryzostom, *Katechezy chrzcielne*, przekład W. Kania, wstęp i opracowanie M. Starowiejski, Wydawnictwo Kerygma, Lublin 1993.

³⁵ Tamże, s. 41–51.

³⁶ Incipit: Ἠκούσατε τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς.

³⁷ Incipit: Τί εἶπω καὶ τί λαλήσω.

niedziela 28 lutego	Homilia III III ³⁸	1. Biskup Flawian udaje się do cesarza, aby bronić mieszkańców; Pascha okazją do przebaczenia winnym; znieważenie cesarza, a obrażanie Boga; o uwięzionych Antiocheńczykach. 2. Zbawienny przykład poszczących Niniwian; paralele: grzesznik i przestępca, post i unikanie grzechów.
poniedziałek 1 marca	Homilia IV IV ³⁹	1. Agora opustoszała, wypełnił się kościół; pocieszenie przerażonych: udręka przynosi korzyść. 2. Przykład Hioba walczącego z gniewem szatana; odwaga młodzieńców wrzuconych do ognia; cnota chroni przed Bożym gniewem; Kościół matką chrześcijan; Kościół jest portem, który chroni przed burzą; zapowiedź kazań o przysięganiu się.
wtorek 2 marca	Homilia V V ⁴⁰	1. Wspomnienie cesarskiej decyzji o ściągnięciu podatków; ludzie zdemoralizowani obalili cesarskie posągi, a cierpią wszyscy; mężnie należy oczekiwać cesarskiego wyroku; zagrożeni Niniwianie nie opuścili miasta. 2. Grzech ściąga burzę (przykład Jonasza); post okazją do pozbycia się przyzwyczajenia składania przysięgi.
środa 3 marca	Homilia VI VI ⁴¹	1. Urzędnicy straszą, a Kościół dodaje otuchy; Jan oskarża bezdomnych włóczęgów o wzniecenie buntu; biskup Flawian dostarcza prawdziwą wersję wydarzeń cesarzowi – wysłannicy rady miejskiej nie zdołali go wyprzedzić. Akt cesarskiej abolicji wydany z okazji Paschy.

³⁸ Incipit: Ὅταν εἰς τὸν θρόνον ἀπὶ δὲ τοῦτον ἐρημον ὄντα καὶ κενὸν τοῦ διδασκάλου.

³⁹ Incipit: Εὐλογητὸς ὁ Θεός.

⁴⁰ Incipit: Τῶν τριῶν παιδων.

⁴¹ Incipit: Πολλὰς μὲν ἀνηλώσαμεν ἡμέρας.

			2. Lęk przed śmiercią jest tym większy, im większe przywiązanie się do życia doczesnego (wzorem postawa Łazarza i młodzieńców babilońskich); cierpiąc, nawet niesprawiedliwie, tłumisz pożądania; Kościół matką chrześcijan; napomnienie o zakazie składania przysięgi.
czwartek 4 marca	Homilia VII	VII ⁴²	1. Brak odniesienia do buntu. 2. Trwoga pomniejsza ciężar grzechu; Boża filantropia wyraża się również w sankcjach. Objaśnienie słów z Rdz 3, 9; o zakazie składania przysięgi.
piątek 5 marca	Homilia VIII	VIII ⁴³	1. Brak odniesienia do buntu. 2. Zachęta do godnego życia, które osiągamy dzięki Pismu; sen jako antidotum na cielesne i duchowe utrapienia; o zakazie składania przysięgi.
sobota 6 marca	Homilia IX	XV ⁴⁴	1. Widzowie z zamkniętych teatrów i hipodromów przenoszą się do kościołów. 2. W chwili zagrożenia miasto staje się Kościołem; Kościół matką chrześcijan; zło tkwi w niefrasobliwości, a biadolenie jest bluźnierstwem; trzymaj język na uwięzi.
sobota 13 marca, lub niedziela 14 marca	Homilia X	XVI ⁴⁵	1. Spotkanie Prefekta Wschodu z Antiocheńczykami, co nie znajduje aprobaty u Jana. 2. Kościół jako Święta Kotwica; kajdany i więzienie są świadectwem duchowej mądrości i przynosi chwałę; w udręce można odnaleźć pocieszenie; unikaj przysięgi i chroń przed nią bliźniego.
poniedziałek 15 marca	Homilia XI	IX ⁴⁶	1. Brak odniesienia do buntu. 2. Podziękowanie za uczestnictwo w spotkaniach Wielkopostnych i unikanie składania przysięgi; wyjaśnienia okoliczności spisania Ksiąg Pisma; o porządku i pięknie stworzonego świata, o zasadach kierujących przyrodą, a także naturą człowieka; o zakazie składania przysięgi.

⁴² Incipit: Πολλὰ μὲν καὶ περὶ πολλῶν.⁴³ Incipit: Ἐγνώτε πρώην.⁴⁴ Incipit: Ἐδει καὶ τήμερον.⁴⁵ Incipit: Τὸν ἄρχοντα μὲν ἐπήνεσα τῆς κηδεμονίας.⁴⁶ Incipit: Καὶ πρώην πρὸς ὑμᾶς.

wtorek 16 marca	Homilia XII	X ⁴⁷	1. Brak odniesienia do buntu. 2. Piękno, różnorodność i porządek świata dowodzą, że jest dziełem Stwórcy; Kościół jako Święta Kotwica; Kościół matką chrześcijan; Kościół jako Święte Zgromadzenie; o zakazie składania przysięgi.
poniedziałek 22 marca	Homilia XIII	XI ⁴⁸	1. Miasto w trwodze oczekuje na cesarski wyrok. 2. O człowieczej naturze i ciała budowie; śmiertelność ciała objawia siłę i mądrość Boga; o zakazie składania przysięgi.
wtorek 23 marca	Homilia XIV	XII ⁴⁹	1. Dziękczynienie za cesarską łaskę okazaną buntownikom (przybycie cesarskich kurierów). 2. O Bożej mądrości ukrytej w ziemskich stworzeniach i zjawiskach; ziemskie byty nie istnieją bez Opatrzności; nakaz naśladowania pracowitości mrówki; czym jest prawo naturalne, którym Bóg obdarzył każdego człowieka? Przypomnienie zakazu składania przysięgi.
środa 24 marca	Homilia XV	XIII ⁵⁰	1. Ponowne dziękczynienie za cesarską łaskę okazaną miastu; przypomnienie najbardziej dramatycznych wydarzeń (exodus mieszkańców, wyroki dikasterionu, tortury, wśród skazanych najbogatsi i najgodniejsi, rozpacz rodzin). 2. Wywód o prawie naturalnym; kto jest nauczycielem człowieka? Wierni, niczym ptaki w gniazdach, zbierają się w kościele; przypomnienie zakazu składania przysięgi.
piątek 26 marca	Homilia XVI	XIV ⁵¹	1. O zamknięciu miejskich łaźni. 2. O nieuleganiu plotkom; chrześcijanie jako Wspólnota Kościoła; o niebezpieczeństwie kryjącym się w przysiędze, na przykładzie historii Jonatana i Saula.
sobota 27 marca	Homilia XVII	XVII ⁵²	1. Dziękczynienie złożone Bogu za odsunięcie zagrożeń od miasta; okoliczni mnisi stają w obronie mieszkańców, na spotkaniu

⁴⁷ Incipit: Χαίρω καὶ συγχαίρω πάντιν ὑμῖν.⁴⁸ Incipit: Ἐπειδὴ ἐννοήσω τὸν παρελθόντα.⁴⁹ Incipit: Καὶ χθὲς εἶπον, Εὐλογητὸς ὁ Θεός.⁵⁰ Incipit: Ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ τῶν αὐτῶν προοιμίων⁵¹ Incipit: Οὐχ ὥς ἔτυχε τὴν πόλιν ἡμῖν.⁵² Incipit: Εἰς καιρὸν ὑπεψήλαμεν ἅπαντες.

z wysłannikami cesarza i z sędziami oskarżającymi buntowników; potępienie filozofów, którzy zapomnieli o Antiocheńczykach; cesarskie ograniczenie swobód mieszkańców nie powinno martwić chrześcijan; pochwała Antiochii.
2. Modlitwa za uwięzionych i skazanych na banicję; nakaz troski o współbraci.

niedziela Homilia
28 marca XVIII

XVIII⁵³ 1. Brak odniesienia do buntu.
2. Połowa Postu, to jeszcze nie sukces; pojedyncze dramaty nie mogą zakłócać życia chrześcijanina; nie cierpienie, a usposobienie cierpiącego decyduje o losie; szczęśliwszymi mogą być atakowani, a nie spokojnie żyjący; przyjemność przynosi dążenie do Bożej mądrości.

piątek Homilia XIX
9 kwietnia XIX⁵⁴

1. Brak odniesienia do buntu.
2. Ostatnie, przed zakończeniem Postu, rozliczenie się z grzechów: wybac bliźniemu! Wyzbądź się mściwości! Pouczenie o wybaczeniu swoim wrogom: nie wybaczyłeś nieprzyjaciołom, nie przystępuj do Stołu Pańskiego! Przykład Niniwian poucza, że możliwe jest pozbycie się złych przyzwyczajeń (przysięgi).

poniedziałek Homilia XX
12 kwietnia XIX⁵⁵

1. Brak odniesienia do buntu.
2. O święcie męczenników; pochwała życia i pracy wieśniaków; nie skromny ubiór, lecz dusza decyduje o ocenie człowieka; o głupocie filozofów; o nieszczęściach ściąganych przez przysięgi na przykładzie Ez 17; o znaczeniu treningu w przezwyciężaniu trudności.

Niedziela Homilia XXI
Wielkanocna
25 kwietnia XXI⁵⁶

1. Powrót z Konstantynopola biskupa Flawiana; relacja ze spotkania biskupa z cesarzem; biskupa mowa w obronie miasta; reakcja cesarza; Antiochia świętuje.
2. Kościół jako Święta Kotwica; biskup personifikacją Kościoła.

⁵³ Incipit: Πολλοὺς εἶδον χαίροντας.

⁵⁴ Incipit: Πρὸς τὸ τέλος ἡμῖν τῆς νηστείας.

⁵⁵ Incipit: Κατετρύφησατε τῶν ἁγίων μαρτύρων.

⁵⁶ Incipit: Ἀπὸ τῆς ῥήσεως.

Do cyklu homilii Wielkopostnych, które Jan Chryzostom miałby wygłosić w 387 r., F. van de Pavard wprowadza ponadto homilię drugą z serii dwunastu *Katechez chrześcijańskich*, zwaną *Pierwszą katechezą do tych, którzy mają być oświeceni*⁵⁷; kazanie mogło być wygłoszone w środę 21 kwietnia. Natomiast kilka lat temu A. Valevicius⁵⁸ zaproponował, aby cykl Wielkopostnych homilii rozszerzyć do 24 kazań, dodając homilię *De decem millium talentorum debitore*⁵⁹ oraz objaśnienie *In Psalmum 145*⁶⁰. Zapewne jest wiele powodów, aby cykl Wielkopostnych homilii z 387 r. rozszerzyć o te trzy homilie, ale w żadnej z nich nie znajdziemy odniesień do antypodatkowego buntu Antiocheńczyków.

Mowy o posągach w bizantyjskich eklogach Teodora Dafnopaty

W XI wieku bizantyjskiemu cesarzowi Nikiforowi III Botaniacie (1078–1081 r.) ofiarowano zbiór homilii, które były kompilacją fragmentów wyjętych z mów i homilii św. Jana Chryzostoma (ok. 354–407 r.). Autorem tego wyboru był bizantyjski retor i hagiograf Teodor Dafnopata (Θεόδωρος Δαφνοπάτης), pełniący od 924 do 944 r. funkcję szefa kancelarii (πρωτοασκηκρήτης) cesarza Romana I Lakapeny. O pisarskiej twórczości Teodora Dafnopaty niewiele wiemy. Zachowały się między innymi jego *Kazania z okazji świąt kościelnych*, *Pochwała Teofanesa Wyznawcy*, *Żywot Teodora Studyty* i *Wybór urywków z różnych mów Jana Chryzostoma*⁶¹. Najbardziej znanym, cieszącym się dużym zainteresowaniem wśród możnych bizantyjskiego i zachodnioeuropejskiego świata był ostatni z wymienionych tytułów⁶². W kolejnych odsłonach tego zbioru, odnoszących się do różnych stanów ducha i postaw życiowych człowieka, każdy czytelnik znajdował, skierowaną do chrześcijan pokąsną porcję

⁵⁷ PG 49, 231–240 (CPG 4331); incipit: Τῶν πρώην εἰρημένων. Przekład polski tej katechezy znajdziemy [w:] Św. Jan Chryzostom, *Katechez Chrześcijańskie. Homilie katechetyczne do tych, którzy mają być oświeceni, oraz do neofitów*, przekład W. Kania, wstęp i opracowanie ks. M. Starowiejski, Kerygma, Lublin 1993, s. 41–51.

⁵⁸ A. Valevicius, *Les 24 homélies De statuis de Jean Chrysostome...*, s. 83–91.

⁵⁹ PG 51, 17–30 (CPG 4380); incipit: 'Ὡς ἐκ μακρᾶς ἀποδημίας.

⁶⁰ PG 55, 519–528 (CPG 4415); incipit: Διηγούμεν τῆς νηστείας τὸν πλοῦν.

⁶¹ W Patrologii Greckiej (ed. J. Migne), umieszczono je w 63 tomie jako: 'Εκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων (PG 63, 567–744; Clavis 4684, 24).

⁶² W La Biblioteca „P. Bertolla” del Seminario Arcivescovile di Udine przechowywany jest kodeks: Giovanni Crisostomo (Teodoro Dafnopata), *Ecloghe da omelie diverse*, w którym znajdują się 32 *Homilie* z serii 'Εκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων, jakie odnajdujemy w edycji J. Migne'a (PG 63, 567–744). Kodeks w XV wieku był własnością patriarchy Akwilei Domenico Grimani, następnie (do XVIII w.) znajdował się w weneckim klasztorze św. Antoniego di Castello; do Biblioteki Udine powrócił w 1711 r.

pouczeń z zakresu prakseologii człowieka przyzwoitego. Popularność, jaką cieszyły się owe homilie na tematy moralne, brała się także i stąd, że w tytule określono ich rodowód: *Św. ojca naszego Jana Złotoustego, Biskupa Konstantynopola, wypisy z różnych mów*⁶³. Wskazanie na Jana z Antiochii jako autora oryginału było gwarantem spotkania ze świetną literaturą. Teodor Dafnopata, tworząc w X w. swoje moralizatorskie homilie, „wyjmował” z dzieł Jana Chryzostoma pojedyncze zdania i dość obszerne fragmenty. Tym sposobem przywoływał nie tylko pouczenia moralno-konfesyjne późnoantycznego Ojca Kościoła, ale sięgał po szlachetną grekę i sztukę oratorską, którą Jan wyniósł z antiocheńskiej szkoły sofisty Libaniasza.

Przykładem popularności, jaką cieszył się dokonany przez Teodora Dafnopatę wybór z homilii Jana Chryzostoma, jest między innymi siedemnastowieczny Kodeks przechowywany dzisiaj w Bibliotece Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg. Mając do niego dostęp dzięki internetowej digitalizacji, odnajdujemy w nim 33 homilie „skomponowane” w X wieku przez Teodora Dafnopatę⁶⁴, a które także znajdziemy wśród 48 homilii, jakie w 63 tomie Patrologii Greckiej zebrano pod wspólnym tytułem *Wybór urywków z różnych mów Jana Chryzostoma*.

Przygotowując tłumaczenie mów *De statuis*, sprawdziłem, jak często ich fragmenty pojawiają się w eklogach zebranych przez Teodora Dafnopatę. Odnalezione cytaty, a rzeczywiście jest ich wiele, odnotowałem odpowiednimi

⁶³ Nadal aktualnym opracowaniem *Eklog*, choć już starawym, ale nowszego nie ma, pozostaje: Haidacher S., *Studien über Chrysostomos-Eklogen*, „Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien” CXLIV, 1902, s. 70.

Komentarz do bizantyjskiej kompilacji fragmentów dzieł Jana Chryzostoma, a także ich średniowiecznych rękopisów i pierwszych edycji drukowanych zamieściłem w artykule: J. Iluk, *Bizantyjskie eklogi do homilii św. Jana Chryzostoma i ich nowożytny los* [w:] *Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia Profesora Ireny Fijałkowskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2017.

⁶⁴ *O miłości* (PG 63, 567–580); *O modlitwie* (PG 63, 595–602); *O skrusze* (PG 63, 589–596); *O poście i nieskazitelności* (PG 63, 601–606); *O nauczaniu i napomnieniu* (PG 63, 605–616); *O pokorze* (PG 63, 615–622); *O duszy* (PG 63, 621–624); *O tym, że nie wolno lekceważyć Bożego Kościoła i Świętych Misteriów* (PG 63, 623–632); *O przezorności* (PG 63, 631–638); *O bogactwie i biedzie* (PG 63, 637–646); *O obżarstwie i pijaństwie* (PG 63, 645–652); *O chorobie i lekarzach* (PG 63, 651–656); *O kobietach i pięknie* (PG 63, 657–666); *O chciwości* (PG 63, 665–672); *O samochwalstwie i zarozumiałstwie* (PG 63, 671–678); *O zazdrości* (PG 63, 677–682); *O nienawiści i wrogości* (PG 63, 681–686); *O zniewadze i przygnębieniu* (PG 63, 685–690); *O gniewie i wściekłości* (PG 63, 689–694); *O władzy, administrowaniu i sławie* (PG 63, 695–702); *O cierpliwości i wielkoduszności* (PG 63, 701–716); *O jałmużnie i gościnności* (PG 63, 715–732); *O grzechu i spowiedzi* (PG 63, 731–744); *O przyszłym sądzie* (PG 63, 743–754); *O cnocie i niegodziwości* (PG 63, 753–764); *O wychowaniu dzieci* (PG 63, 763–772); *O przysięgach* (PG 63, 771–778); *O prostoduszności, pobłażliwości* (PG 63, 777–788); *Panegiryk na cześć św. apostoła Pawła* (PG 63, 787–802); *O Chrystusowym zbawieniu nas przez Krzyż* (PG 63, 849–854); *O śmierci* (PG 63, 801–812); *O milczeniu i tajemnicach* (PG 63, 847).

przypisami⁶⁵, wskazując początek i koniec tekstu wyjętego z *De statuis*⁶⁶. Tak liczne zapożyczenia pozwalają więc uznać bizantyjską kompilację za wspólne dzieło Jana Chryzostoma i Teodora Dafnopaty.

Moja praca nad przekładem dzieła Jana Chryzostoma z Antiochii znalazła swój finał dzięki okazywanemu mi słowem i czynem wsparciu kilku znanych osób: ks. Profesora Stanisława Longosza z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i ks. Józefa Figla z Vox Patrum, Pana Wojciecha Stawiszyńskiego ze Stawisk, Profesora Ireneusza Milewskiego z Uniwersytetu Gdańskiego, ks. Profesora Augustyna Eckmanna – recenzenta przekładu i Pana Profesora Wiesława Długokęckiego – Dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego, który podjął ryzyko sfinansowania tego przekładu.

Wszystkim Panom serdecznie dziękuję.

Jan Iluk

Bielkowo k. Gdańska, 24 czerwca 2017 r.

⁶⁵ Fragmenty *De statuis* odnalazłem w następujących *Eklogach* Teodora Dafnopaty: Ekloga III: *O pokucie*; Ekloga IV: *O poście i o powściągliwości*; Ekloga V: *O pomyślności i nieszczęściu*; Ekloga VI: *O nauczaniu i napomnieniu* (2-krotnie); i Ekloga VIII: *O duszy*; Ekloga IX: *O tym, że nie wolno lekceważyć Bożego Kościoła i o świętym misterium*; Ekloga X: *O Opatrzności*; Ekloga XI: *O bogactwie i o ubóstwie* (2-krotnie); Ekloga XIII: *O chorobach i lekarzach*; Ekloga XVIII: *O nienawiści i wrogości*; Ekloga XIX: *O zmartwieniu i przygnębieniu* (2-krotnie); Ekloga XX: *O gniewie i wściekłości* (3-krotnie); Ekloga XXI: *O władzy i administrowaniu* (3-krotnie); Ekloga XXII: *O wytrwałości i wyrozumiałości* (4-krotnie); Ekloga XXIII: *O jałmużnie*; Ekloga XXIV: *O grzechu i spowiedzi* (7-krotnie); Ekloga XXVI: *O cnocie i ułomności* (3-krotnie); Ekloga XXVII: *O wychowaniu dzieci* (2-krotnie); Ekloga XXVIII: *O przysiędze* (12-krotnie).

⁶⁶ Na przykład, jak w odniesieniu do fragmentu Mowy I, 3: Ostatnie zdania tego rozdziału, od słów: *Jeżeli nędzny i nikczemny człowiek*, do słów: *szkody dla nas wszystkich są nie do naprawienia*, Teodor Dafnopata przeniósł do 24 Eklogi *O grzechu i spowiedzi* (Περὶ ἁμαρτίας καὶ ἐξομολογέσεως), PG 63, 740.